

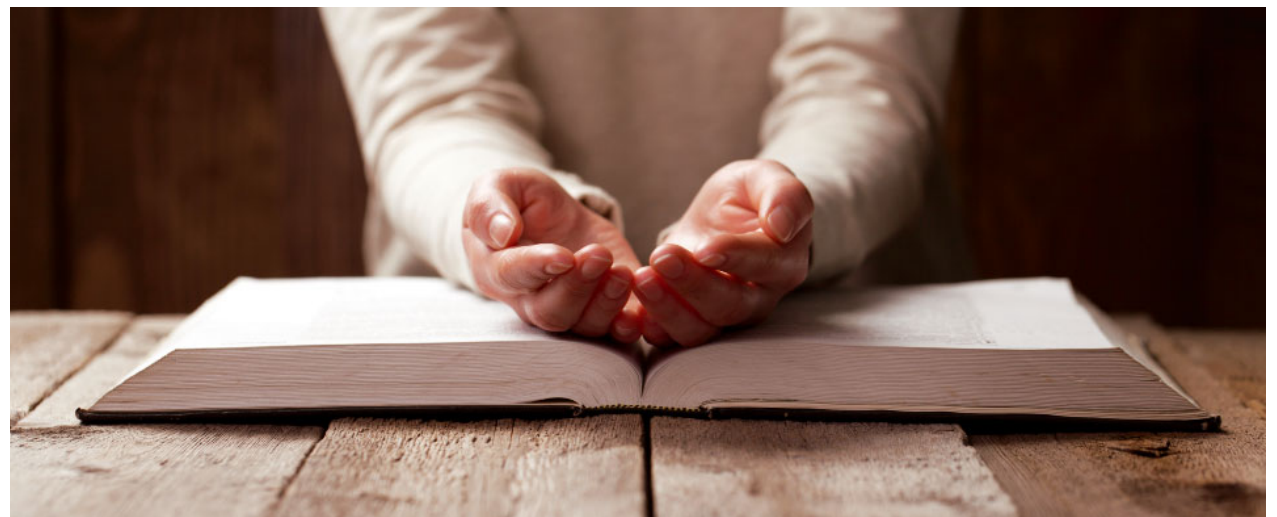

PARAULES DE VIDA

Créixer en la comunió (II)

Les orientacions pastorals per al pròxim trienni tenen una doble orientació: El primer objectiu pretén que dirigim la mirada cap a l'interior de la nostra Església Diocesana, perquè siguem conscients de les realitats de vida eclesial que tenim actualment i que són sempre el punt de partida per a tot pla de pastoral, perquè l'Església no la inventem nosaltres de nou. També és bo que reflexionem sobre el tipus d'atenció pastoral que necessita cadascuna de les parròquies, arxiprestats i institucions on l'Església està present; que tinguem en compte la situació concreta que estan vivint els responsables de la missió de l'Església i els seus col·laboradors, i que busquem camins per a una millor organització i distribució del treball pastoral, des d'una actitud oberta a una major coordinació i a la incorporació de nous agents de pastoral.

La situació humana, social i religiosa de la nostra diòcesi està canviant ràpidament aquests darrers anys. Hi ha alguns fets que són objectius i davant d'ells no podem tancar els ulls: hi ha una despoblació progressiva que afecta fonamentalment les zones rurals, amb les conseqüències preocupants que això comporta per al futur d'alguns dels nostres pobles;

el fenomen de la diversitat religiosa i cultural és ja un fet que forma part de la nostra vida ordinària; l'allunyament de l'Església d'una part de la societat és també quelcom molt freqüent. I aquests fenòmens sociològics, humans i culturals tenen conseqüències, tant en la societat com en l'Església: sovint tenim notícia que en algun poble es tanca l'escola per falta d'alumnes i avui, en algunes de les nostres parròquies, l'administració dels sagraments de la iniciació cristiana i la catequesi, que són fonamentals per a la transmissió de la fe i l'element bàsic de la vida d'una comunitat, s'han convertit en un esde-

veniment extraordinari. Si a aquests canvis afegim la preocupant escassetat de vocacions al ministeri sacerdotal, estem obligats a una reflexió sobre com estem cridats a viure en el moment present la missió de l'Església.

En les orientacions pastorals aquesta reflexió es planteja en tres nivells. En primer lloc els sacerdots, per a evitar el perill de la dispersió degut a l'acumulació cada vegada major de tasques, han d'organitzar el seu ministeri concret analitzant la pròpia vida en confrontació amb l'Evangelí: reflexionant sobre les prioritats del Senyor, ells han d'adequar el seu treball de cada dia prioritant allò que és

més important i incorporant col·laboradors en la missió. En segon lloc, tots hem de tindre un esperit obert per a ajudar-nos mútuament i per a deixar-nos ajudar, perquè som membres de la mateixa Església i compartim una mateixa missió. En tercer lloc, hem de ser conscients que no totes les realitats necessiten la mateixa atenció pastoral, per la qual cosa, sense abandonar a ningú, hem de prioritzar aquelles en què està en joc la transmissió de la fe.

Amb la meua benedicció i afecte.

† **Enrique Benavent Vidal**
Bisbe de Tortosa

APUNTS PER A L'ANÀLISI

La pregària en el nostre món trasbalsat

Estem en una societat convulsa. Cada dia ens arriben notícies d'esdeveniments nous, potser molt importants, alguns molt negatius. I també la nostra vida personal i familiar pot estar molt sacsejada. Cal saber afrontar aquesta situació, evitant el perill d'esperar una època de tranquil·litat que no arriba mai.

Els cristians creiem en la importància de la pregària. Amb vistes a trobar un camí positiu en la nostra vida precipitada, la pregària ofereix dos àmbits. Per una banda, pregar comporta reservar una estona més enllà del procés dels esdeveniments. És pacificar l'esperit i trobar-se a un mateix, superar la sensació que les responsabilitats i les si-

tuacions et passen per sobre, et superen i t'esclafen. Són els moments de retrobar la pau personal, la consciència d'un mateix, la reconciliació amb la manera pròpia de posar-se davant la vida i els seus avatars. És la possibilitat de posar cada esdeveniment i cada preocupació al seu lloc, fent possible la serenitat interior i la pau.

Aquest retrobament amb un mateix es fa en un clima de presència de Déu, i aquesta és l'altra dimensió de la pregària, que dóna sentit a tot. Preguar no és trobar el silenci; és retrobar un dia rere l'altre el Déu vivent que Jesús revela, el Déu Pare i Mare que ens estima entranyablement, que esti-

ma el nostre món i la gent d'avui, també els que són responsables de tantes injustícies i tantes inhumanitats. I aquest amor el porta a cridar cada persona, cada grup, cada societat, a una vida d'amor, de pau, de diàleg, de respecte i atenció als més necessitats. La resposta de molts és negativa, i d'aquí en surt un món dur i a vegades terrible, però Déu és fidel al seu amor i segueix oferint a tots la Vida i l'Esperança.

Aquest és el clima confiat de la pregària cristiana, àmbit de recuperació de la pau en el nostre món trasbalsat.

Gaspar Mora
Professor emèrit de la FTC

PALABRAS DE VIDA

Crecer en la comunión (II)

Las orientaciones pastorales para el próximo trienio tienen una doble orientación: El primer objetivo pretende que dirijamos la mirada hacia el interior de nuestra Iglesia Diocesana, para que seamos conscientes de las realidades de vida eclesial que tenemos actualmente y que son siempre el punto de partida para todo plan de pastoral, porque la Iglesia no la inventamos nosotros de nuevo. También es bueno que reflexionemos sobre el tipo de atención pastoral que necesita cada una de las parroquias, arciprestazgos e instituciones donde la Iglesia está presente; que tengamos en cuenta la situación concreta que están viviendo los responsables de la misión de la Iglesia y sus colaboradores, y que busquemos caminos para una mejor organización y distribución del trabajo pastoral, desde una actitud abierta a una mayor coordinación y a la incorporación de nuevos agentes de pastoral.

La situación humana, social y religiosa de nuestra diócesis está cambiando rápidamente estos últimos años. Hay algunos hechos que son objetivos y ante ellos no podemos cerrar los ojos: hay una despoblación progresiva que afecta fundamentalmente a las zonas rurales, con las consecuencias preocupantes que ello conlleva para el futuro de algunos de nuestros pueblos; el fenómeno de la diversidad religiosa y cultural es ya un hecho que forma parte de nuestra vida ordinaria; el alejamiento de la Iglesia de una parte de la sociedad es también algo muy frecuente. Y estos fenómenos sociológicos, humanos y culturales tienen consecuencias, tanto en la sociedad como en la Iglesia: frecuentemente tenemos noticia de que en algún pueblo se cierra la escuela por falta de alumnos y hoy, en algunas de nuestras parroquias, la administración de los sacramentos de la iniciación cristiana y la catequesis, que son fundamentales para la transmisión de la fe y el elemento básico de la vida de una comunidad cristiana, se han convertido en un acontecimiento extraordinario. Si a estos cambios añadimos la preocupante escasez de vocaciones al ministerio sacerdotal, estamos obligados a una reflexión sobre cómo estamos llamados a vivir en el momento presente la misión de la Iglesia.

En las orientaciones pastorales esta reflexión se plantea en tres niveles. En primer lugar los sacerdotes, para evitar el peligro de la dispersión debido a la acumulación cada vez mayor de tareas, deben organizar su ministerio concreto analizando la propia vida en confrontación con el Evangelio: reflexionando sobre las prioridades del Señor, ellos deben adecuar su trabajo de cada día priorizando lo que es más fundamental e incorporando colaboradores en la misión. En segundo lugar, todos debemos tener un espíritu abierto para ayudarnos mutuamente y para dejarnos ayudar, porque somos miembros de la misma Iglesia y compartimos una misma misión. En tercer lugar, debemos ser conscientes de que no todas las realidades necesitan la misma atención pastoral, por lo que, sin abandonar a nadie, hemos de priorizar aquellas en las que está en juego la transmisión de la fe.

Con mi bendición y afecto.

† Enrique Benavent Vidal
Obispo de Tortosa

Confirmacions a la parròquia de Sant Blai de Tortosa

El dissabte 15 de juliol, a la parròquia de Sant Blai, van rebre el sagrament de la Confirmació sis noies i tres nois. Va concelebrar amb el Sr. Bisbe, Mons. Enrique Benavent, Mn. Isaïes Riba, rector de la parròquia de Sant Blai i Mn. Rafel Prades.

La catequista de Confirmació, Ester Alonso, presentà al Sr. Bisbe els nois i noies que s'havien

de confirmar, dient-li com a catequista que foren batejats amb la promesa de ser educats en la fe i que havien rebut una catequesi de Confirmació adequada a la seua edat.

Tot seguit, el Sr. Bisbe, en l'homilia, va dir als confirmands: «Demaneu-li al Senyor que us ajude a orientar la vostra vida, a prendre decisions cristianes en la família,

en l'estudi, en la professió... Que el Senyor us il·lumine per donar sempre testimoni de la vostra fe.»

Després de la renovació de les promeses del Baptisme, el bisbe Enrique els imposà les mans, que significa la força de l'Esperit Sant qui els confirma en la fe del Baptisme i els fa testimonis i membres de la comunitat cristiana: «Rep el signe del do d'Esperit Sant. La pau sigui amb tu.»

Els qui acabaven de ser confirmats van fer les pregàries i van portar les ofrenes. Per acabar, el Sr. Bisbe donà l'enhorabona als qui s'havien confirmat i a les seues famílies i, tot seguit, la benedicció final. Ens vam acomiadar amb el cant a la Mare de Déu: «Mientras recorres la vida». Se'ls lliurà als qui havien estat confirmats el llibre *Youcat. Llibre de catequesi per a la Confirmació*. I no podia faltar la foto-record dels nou nois i noies amb el Sr. Bisbe.

Maria Joana Querol

Benedicció de la imatge de santa Bàrbara a Arnes

El dissabte dia 22 de juliol, Santa Maria Magdalena, el Sr. Bisbe, don Enrique Benavent, va beneir la imatge de santa Bàrbara a Arnes. Dins les festes majors del poble, es va recuperar aquesta imatge que estava a un lateral de l'església, avui porta principal, destruïda durant la Guerra Civil. Aquesta imatge recuperada gràcies a les donacions de diferents entitats del poble i l'Ajuntament, ens fa memòria de la protecció demanada a la santa per a la gent del poble per les tronades que sofrien i les allunyés de fer mal al poble.

Mn. David Arasa

TWITTER DEL PAPA FRANCESC

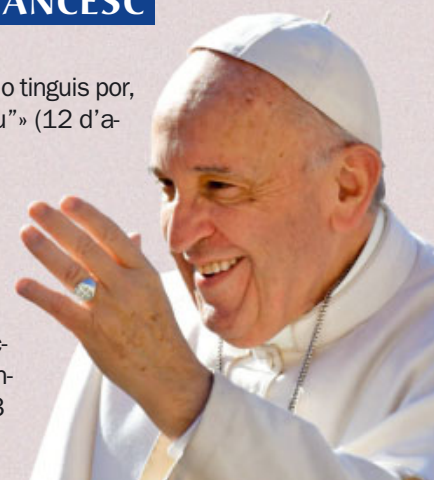
@Pontifex: «El perdó allibera el cor i permet recomençar: el perdó dona esperança, sense perdó no es construeix l'Església» (7 d'agost).

@Pontifex: «En el testimoniatge de la fe no compten els triomfs, sinó la fidelitat a Crist» (10 d'agost).

@Pontifex: «Quan hi ha alguna cosa que ens fa patir, escoltem la veu

de Jesús en el cor: "No tinguis por, continua! Sóc amb tu"» (12 d'agost).

@Pontifex: «En Maria veiem que la humilitat no és virtut de febles, sinó de forts, que no maltracten els altres per sentir-se importants» (13 d'agost).

L'Obra Social "La Caixa" col·labora en un projecte de la Residència diocesana d'Ancians «Sant Miquel Arcàngel» de Tortosa

L'Obra Social "La Caixa" col·laborarà amb el projecte «Intervenció no farmacològica en alteracions del comportament» que porta a terme la Residència diocesana d'Ancians «Sant Miquel Arcàngel», i que té com a finalitat millorar els sím-

tomes psicològics i conductuals de les persones amb demència mitjançant la intervenció ambiental.

La intervenció ambiental genera resultats positius sense administrar fàrmacs. D'aquesta manera s'eviten efectes secundaris adversos que re-

percuteixen directament en el nivell d'alerta i de la mobilitat de les persones amb trastorns del comportament, i amb risc de caiguda.

El fet de crear espais i ambients confortables, significatius i segurs té efectes beneficiosos en les persones que hi conviu: disminució d'ansietat, millora de l'estat d'ànim, disminució del vagareig i del risc de caigudes, augment de l'ocupació, etc...

En definitiva, amb l'aplicació d'aquest nou programa, des de la Residència es vol millorar el maneig dels símptomes psicològics i conductuals de la demència tot disminuint l'ús de fàrmacs i les seves complicacions.

Agraïm a l'Obra Social "La Caixa", la seva voluntat de donar suport a iniciatives d'entitats sense ànim de lucre i representatives de l'economia social del nostre país, com és la Residència diocesana d'Ancians «Sant Miquel Arcàngel» de Tortosa.

Tortosa, 18 de juliol de 2017.

Residència diocesana d'Ancians «Sant Miquel Arcàngel»

Festa a la capella del Carme

El diumenge 16 de juliol, els veïns de la Raval de Cristo, Roquetes i altres pobles de la zona vam celebrar la festa del Carme. Com cada any, és molta la gent que s'aplega per agrair en l'Eucaristia tot el que rebem de Déu per la intercessió de Maria.

En l'evangeli del sembrador d'aquest diumenge, vam recordar com Maria és la terra bona on Déu va sembrar la Llavor del Regne, Jesucrist el Senyor. Vam reflexionar de que tots

hem de ser com Maria, aquesta terra que ha de donar molt de fruit. I hem de viure amb l'esperança de que Déu farà fructificar la fe en les nostres famílies i les nostres terres, amb l'ajut de la intercessió de la Mare de Déu.

Acabada l'Eucaristia van fer una processó amb la Verge i vam beneir i imposar els escapularis del Carme. Agraïm als qui han organitzat la festa i esperem tornar-la a celebrar el proper any.

Mn. Javier Vilanova

AGENDA

Divendres 29. Tortosa, Residència Diocesana Sant Miquel Arcàngel, a les 11 h, Missa. / Roquetes, a les 20 h, Confirmacions.

Dissabte 30. Traiguera, a les 20.15 h, Confirmacions. / Tortosa, Patronat, Fòrum de Pastoral Juvenil.

LECTURES DE LA MISSA DIÀRIA I SANTORAL

25. ■ Dilluns (lit. hores: 1a setm.) [Esd 1,1-6 / Sl 125 / Lc 8,16-18]. Sant Dalmau Moner (1291-1341), religiós dominicà, de Santa Coloma de Farners (Selva); Mare de Déu de la Misericòrdia (Reus); santa Aurèlia, vg.

26. ■ Dimarts [Esd 6,7-8.12b. 14-20 / Sl 121 / Lc 8,19-21]. Sants Cosme i Damià (anomenats *els sants metges*), germans bessons i mrs. de Síria, patrons dels metges i els farmacèutics.

27. □ Dimecres [Esd 9,5-9 / Sl: Tb 13,2-4-8 / Lc 9,1-6]. Sant Vicenç de Paül (1581-1660), prev. a París, fundador dels Paüls (CM, 1625) i co-

fundador de les Filles de la Caritat (FC, paüles, 1633); sant Caius o Gai, bisbe; sants Adolf i Joan, germans mrs.

28. ■ Dijous [Ag 1,1-8 / Sl 149 / Lc 9,7-9]. Sant Venceslau, màrtir (935), duc de Bohèmia; sant Llorenç Ruiz, pare de família filipí, i companys, màrtirs a Nagasaki (s. XVII). *Leida*: beat Francesc Castelló i Aleu, màrtir.

29. □ Divendres [Dn 7,9-10.13-14 (o bé: Ap 12,7-12a) / Sl 137 / Jo 1,47-51]. Sants Arcàngels Miquel (patró dels radiòlegs i els radio-terapeutes), Gabriel (patró de la radiodifusió i les telecomunicacions)

i Rafael (o Rafel, patró dels emigrants); sant Fratern, bisbe.

30. □ Dissabte [Za 2,1-5.10-11a / Sl: Jr 31,10-13 / Lc 9,43b-45]. Sant Jeroni, prev. i doctor de l'Església, dàlmata, mort a Betlem (420), patró dels llibreters, bibliistes i traductors; santa Sofia, viuda.

OCTUBRE

1. ■ Diumenge vinent, XXVI de durant l'any (lit. hores: 2a setm.) [Ez 18,25-28 / Sl 24 / Fl 2,1-11 (o bé, més breu: 2,1-5) / Mt 21,28-32]. Sta. Teresa de l'Infant Jesús (1873-1897), vg. carmelitana a Lisieux, patrona de les missions.

Diumenge XXV de durant l'any

COMENTARI

Treballar a la vinya del Senyor és regal que Déu ofereix a tots els seus fills

El 2n-Isaïes (*Is 40-55*) vol exhortar a l'esperança un Poble que viu desterrat. El «camí del desert» portarà novament el Poble elegit a la Terra Promesa.

Aprofiteu l'ocasió: *Cerqueu el Senyor ara que es deixa trobar. Com? Que els injustos abandonin els seus camins; i els homes malèfics, els seus propòsits.*

El canvi ètic neix d'un canvi mental: *Els meus pensaments no són els vostres, diu el Senyor. Per això l'escolta orant de la paraula de Déu ens ha de modelar el pensament per fer-lo com el seu.*

Des de la presó Pau informa els seus fills de Filipis de la seva situació personal.

D'una banda el meu desig és morir per estar ja amb Crist, cosa molt millor; d'altra banda, pensant en vosaltres, veig més necessari que continuï vivint.

Davant això Pau *no sap* què escollir però té ben clar que *per a mi viure és Crist.*

La paràbola dels treballadors de la vinya destaca l'interès del propietari a llogar treballadors per a la seva vinya. *Surt de bon matí, a mig matí, a migdia, a mitja tarda i una hora abans de pondre's el sol; dient-los: Aneu també vosaltres a treballar a la vinya.*

Per a donar els fruits esperats, la vinya ha de ser conreada. És responsabilitat de l'Amo i Pare incorporar els seus fills a la vinya «de veritat i de vida; de santetat i de gràcia; de justícia, d'amor i de pau».

El Pare de tots ens capacita en el Fill amb els dons de l'Esperit: així el treball a la vinya serà segons el seu projecte.

Ser fill conscient és assumir com un do la crida a treballar en la vinya; vol dir també fer-ho amb goig animant els ara com ara *desvagats* a incorporar-s'hi.

Bon projecte per al curs que comença!

Mn. José Luis Arín

► Lectura del llibre d'Isaïes (Is 55,6-9)

Cerqueu el Senyor, ara que es deixa trobar; invoqueu-lo, ara que és a prop. Que els injustos abandonin els seus camins, i els homes malèfics, els seus propòsits; que es converteixin al Senyor i s'apiadarà d'ells, que tornin al nostre Déu, tan generós a perdonar. Perquè els meus pensaments no són els vostres, i els vostres camins no són els meus, diu l'oracle del Senyor. Els meus camins i els meus pensaments estan per damunt dels vostres tant com la distància del cel a la terra.

► Salm responsorial (144)

R. *El Senyor és a prop dels qui l'invoquen.*

Us beneiré, Déu meu, dia rere dia, / lloaré per sempre el vostre nom. / El Senyor és gran. / No us canseu de lloar-lo, / que la seva grandesa no té límits.

El Senyor és compassiu i benigne, / lent per al càstig, gran en l'amor. / El Senyor és bo per a tothom, / estima entranyablement tot el que ell ha creat. R.

Són camins de bondat els del Senyor, / les seves obres són obres d'amor. / El Senyor és a prop dels qui l'invoquen, / dels qui l'invoquen amb sinceritat. R.

► Lectura de la carta de sant Pau als cristians de Filipis (Fl 1,20c-24.27a)

Germans, tant si surto amb vida d'aquesta presó com si he de morir, sé que Crist serà glorificat en el meu cos. Perquè per a mi, viure és Crist, i morir em seria un guany. Però quan penso que mentre continua la meua vida puc fer un treball profitós, no sé pas què escollir; em trobo pres per aquesta alternativa: d'una banda, el meu desig és morir ja per estar amb Crist, cosa incomparablement millor; però d'altra banda, pensant en vosaltres, veig més necessari que continuï la meua vida corporal. Ara, a vosaltres, us demano solament això: que porteu una vida digna de l'evangeli del Crist.

► Lectura de l'evangeli segons sant Mateu (Mt 20,1-16a)

En aquell temps, Jesús digué als deixebles aquesta paràbola: «Amb el Regne del cel passa com amb un propietari que sortí de bon matí a llogar treballadors per a la seva vinya: va fer tractes per un jornal, i els envià a la seva tasca. Sortí altra vegada a mig matí, en trobà d'altres a la plaça sense feina i els digué: Aneu també vosaltres a la meua vinya; us pagaré el que sigui just. I ells hi van anar. Pels volts de migdia i a mitja tarda, tornà a sortir i va fer el mateix. Una hora abans de pondre's el sol encara en trobà d'altres i els digué: Què feu aquí tot el dia desvagats? Ells li contesten: És que ningú no ens ha llogat! Els diu: Aneu també vosaltres a la meua vinya. Al capvespre, l'amo de la vinya digué a l'encarregat: Crida els treballadors i paga'ls el jornal. Comença pels qui han vingut més tard i acaba pels primers. Vingueren, per tant, els qui feia una hora que treballaven, i cobraren el jornal sencer. Quan tocava als primers, es pensaren que cobriarien més, però van cobrar el mateix jornal. En veure això, rondinaven i deien al propietari: Aquests darrers han treballat només una hora i els pagues igual que a nosaltres, que hem hagut de suportar tot el pes de la jornada i la calor. Ell va respondre a un d'aquests: Company, quin mal t'he fet? No havíem fet tractes per un jornal? Doncs pren el que et toca i vés-te'n. A aquest darrer jo li vull donar igual que a tu. Que no puc fer el que vull a casa meua? Tens enveja perquè jo sóc generós? Així els darrers passaran a primers, i els primers, a darrers.»

► Lectura del libro de Isaías (Is 55,6-9)

Buscad al Señor mientras se deja encontrar, invocadlo mientras está cerca. Que el malvado abandone su camino, y el malhechor sus planes; que se convierta al Señor, y él tendrá piedad, a nuestro Dios, que es rico en perdón. Porque mis planes no son vuestros planes, vuestros caminos no son mis caminos —oráculo del Señor—. Cuanto dista el cielo de la tierra, así distan mis campos de los vuestros, y mis planes de vuestros planes.

► Salmo responsorial (144)

R. *Cerca está el Señor de los que lo invocan.*

Día tras día, te bendeciré / y alabaré tu nombre por siempre jamás. / Grande es el Señor, merece toda alabanza, / es incalculable su grandeza. R.

El Señor es clemente y misericordioso, / lento a la cólera y rico en piedad; / el Señor es bueno con todos, / es cariñoso con todas sus criaturas. R.

El Señor es justo en todos sus caminos, / es bondadoso en todas sus acciones. / Cerca está el Señor de los que lo invocan, / de los que lo invocan sinceramente. R.

► Lectura de la carta del apóstol san Pablo a los Filipenses (Fil 1,20c-24.27a)

Hermanos: Cristo será glorificado en mi cuerpo, por mi vida o por mi muerte. Para mí la vida es Cristo y el morir una ganancia. Pero, si el vivir esta vida mortal me supone trabajo fructífero, no sé qué escoger.

Me encuentro en esta alternativa: por un lado, deseo partir para estar con Cristo, que es con mucho lo mejor; pero, por otro, quedarme en esta vida veo que es más necesario para vosotros. Lo importante es que vosotros llevéis una vida digna del Evangelio de Cristo.

► Lectura del santo Evangelio según san Mateo (Mt 20,1-16a)

En aquel tiempo, dijo Jesús a sus discípulos esta paràbola: «El reino de los cielos se parece a un propietario que al amanecer salió a contratar jornaleros para su viña. Después de ajustarse con ellos en un denario por jornada, los mandó a la viña. Salió otra vez a media mañana, vio a otros que estaban en la plaza sin trabajo y les dijo: "Id también vosotros a mi viña y os pagaré lo debido". Ellos fueron. Salió de nuevo hacia mediodía y a media tarde, e hizo lo mismo. Salió al caer la tarde y encontró a otros, parados, y les dijo: "¿Cómo es que estáis aquí el día entero sin trabajar?". Le respondieron: "Nadie nos ha contratado". Él les dijo: "Id también vosotros a mi viña". Cuando oscureció, el dueño dijo al capataz: "Llama a los jornaleros y págales el jornal, empezando por los últimos y acabando por los primeros". Vinieron los del atardecer y recibieron un denario cada uno. Cuando llegaron los primeros, pensaban que recibirían más, pero ellos también recibieron un denario cada uno. Al recibirlo se pusieron a protestar contra el amo: "Estos últimos han trabajado sólo una hora y los has tratado igual que a nosotros, que hemos aguantado el peso del día y el bochorno". Él replicó a uno de ellos: "Amigo, no te hago ninguna injusticia. ¿No nos ajustamos en un denario? Toma lo tuyo y vete. Quiero darle a este último igual que a ti. ¿Es que no tengo libertad para hacer lo que quiera en mis asuntos? ¿O vas a tener tú envidia porque yo soy bueno?". Así, los últimos serán primeros y los primeros, últimos».